

Jan Falkowski

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Instytut Geografii
email: falk@umk.pl

Ład i nieład przestrzenny w metodyce zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego (na przykładzie województwa kujawsko-pomorskiego)

Zarys treści: Celem artykułu jest przedstawienie metodyki i oceny ładu i nieładu przestrzennego w zrównoważonym rozwoju społeczno-gospodarczym oraz planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Problematyka kształtowania przestrzeni wynika z wielu czynników zarówno zewnętrznych (polityki państwa i władz samorządowych), jak i wewnętrznych, w tym zwłaszcza przyrodniczo-ekologicznych, architektoniczno-urbanistycznych, historyczno-kulturowych i społeczno-ekonomicznych. W artykule przedstawiono propozycję metodyki wyznaczania obszarów ładu i nieładu przestrzennego na podstawie 13 cech diagnostycznych obejmujących ww. czynniki dla 144 gmin województwa kujawsko-pomorskiego (w latach 2010–2015). Zastosowanie powyższej metodyki pozwoliło też na wyróżnienie jednostek administracyjnych oraz większych obszarów (kilku gmin) o wyjątkowych walorach i predyspozycjach dla kształtowania zintegrowanego ładu przestrzennego, dalszych planów rewitalizacji oraz audytu krajobrazu.

Słowa kluczowe: ład i nieład przestrzenny, zrównoważony rozwój, planowanie przestrzenne, województwo kujawsko-pomorskie

Wprowadzenie

Ład przestrzenny jako jeden z ważniejszych paradygmatów zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego wynika przede wszystkim z idei przedstawionej w raporcie „Nasza Wspólna Przyszłość”, opracowanym w 1987 r. przez Światową Komisję ds. Środowiska i Rozwoju (WCED) i realizowanym od gospodarki lokalnej aż po globalną. W Polsce, prawie równoległe do prac ww. Komisji odbywała się dyskusja na temat zasad rozwoju zrównoważonego, zakończona ustawą z dnia 27 kwietnia 2001 r., czyli prawem ochrony środowiska (Dz.U., 2001, nr 129, poz. 902). Zasady rozwoju zrównoważonego i kształtowania ładu przestrzennego zostały też wprowadzone do ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzen-

nym z dnia 27 marca 2003 r. (Dz.U., 2003, nr 80, poz. 717). Ustawa ta definiuje ład przestrzenny jako „takie ukształtowanie przestrzeni, które tworzy harmonijną całość oraz uwzględnia w uporządkowanych relacjach wszelkie uwarunkowania i wymagania funkcjonalne, społeczno-gospodarcze, środowiskowe, kulturalne oraz kompozycyjno-estetyczne”¹. Potwierdzają to również liczne dokumenty krajowe i regionalne z zakresu planowania i zagospodarowania przestrzennego, w tym zwłaszcza „Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030”, w której jeden z 6 głównych celów rozwojowych stanowi: „Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego”.

Pojęcie ładu przestrzennego należy do kategorii pojęć wieloznacznych, a więc jak podkreśla Karwińska (2008, s. 49), „... ład łączy się z porządkiem, harmonią, zachowaniem proporcji, utrzymaniem równowagi”. Ratajczak (2014, s. 13) uzupełnia pojęcie ładu przestrzennego, wyróżniając desygnaty strukturalne i funkcjonalne, m.in.: symetrię, czytelność, użyteczność i efektywność. Część badaczy uznaje ład przestrzenny za element wchodzący w skład szerszego pojęcia ładu lub porządku gospodarczego. W literaturze anglosaskiej podkreśla się znaczenie ładu gospodarczego jako tzw. stanowionego (pochodzącego „z góry” o charakterze egzogenicznym względem gospodarki) i ładu spontanicznego, czyli oddolnego – endogenicznego (Williamson 2000, Eucken 2004, North, Wallis in. 2009). Ordoliberalizm uznaje, że ład gospodarczy determinuje przebieg procesu gospodarowania, a więc m.in. przez własność prywatną, mechanizm rynkowy, efekty globalizacji, instytucje formalne i nieformalne, elastyczny system cen itp. W Polsce szeroką analizę ładu gospodarczego we współczesnej ekonomii przedstawił Meredyk (2013) dla lat 1993–2012 oraz m.in.: Kaczmarek (2007), Mączyńska, Sadowski (2008), Przybyciński (2009), Pysz i in. (2014, 2016). Warto też podkreślić znaczenie czynnika społecznego, uwzględniającego wartości etyczne, prakseologiczne, antropologiczno-socjologiczne (Szulczewski 2013). Oczywiście każde społeczeństwo i jego gospodarka działa w konkretnej przestrzeni. Jak zauważa Parysek (2007, s. 67–68), ład przestrzenny „stanowi porządek przestrzenny, uwzględniający i odwzorowujący prawidłowości działania społeczeństwa i gospodarki oraz funkcjonowania przyrody i jako nadrzędny cel gospodarki przestrzennej – wartość i interes publiczny”. Ład przestrzenny jest dobrem publicznym i jako taki optymalizuje jakość życia, wydajność ekonomiczną, zmniejsza dysfunkcje, ogranicza konflikty przestrzenne i przede wszystkim nie dopuszcza do degradacji środowiska przyrodniczego i kulturowego. W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym ład przestrzenny jest ładem zintegrowanym, składającym się z co najmniej pięciu zasad: świadomego projektowania przestrzeni, wypracowania odpowiednich wzorów przestrzennych, ochrony charakterystycznych układów

¹ Na potrzebę kształtowania ładu przestrzennego wskazują też m.in.: Europejska Konwencja Kraj-obrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. (Dz.U., 2006, nr 14, poz. 98), Prawo ochrony środowiska z dnia 27 kwietnia 2001 r. (Dz.U., 2001, nr 129, poz. 902), Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. (Dz.U., 2016, poz. 2134), Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r. (Dz.U., 2003, nr 162, poz. 1568), Ustawa o lecznictwie uzdrowiskowym, uzdrowiskach i obszarach ochrony uzdrowiskowej oraz o gminach uzdrowiskowych z 28 marca 2005 r. (Dz.U., 2005, nr 167, poz. 1399), Ustawa o rewitalizacji z dnia 9 października 2015 r. (Dz.U., 2015, poz. 1777).

przestrzennych, kształtowania przestrzeni zgodnie z tradycją i kulturą, przeciwdziałania tendencjom dysharmonii przestrzennej.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie propozycji metodyki wyznaczania obszarów (jednostek administracyjnych) ładu i nieładu przestrzennego. Na podstawie danych statystycznych, kartograficznych oraz własnych badań i doświadczenia planistycznego zaprezentowano dla województwa kujawsko-pomorskiego (w skrócie WK-P), trzy przykłady wykorzystania tej metodyki w postaci wyznaczenia: 1 – jednostek administracyjnych (miast i gmin) oraz obszarów (kilku gmin) tzw. zintegrowanego ładu przestrzennego, zasługujących na zachowanie (niezależnie od ich aktualnego stanu zagospodarowania przestrzennego) i racjonalne kształtowanie dla współczesnych oraz przyszłych pokoleń, ze względu na wyjątkowe znaczenie przyrodnicze, historyczno-kulturowe, osadnicze, architektoniczno-urbanizacyjne oraz bardzo korzystne czynniki społeczno-ekonomiczne; 2 – jednostek i obszarów ładu przestrzennego (wg stanu z okresu 2010–2015); 3 – jednostek i obszarów nieładu przestrzennego (wg stanu z okresu 2010–2015). Uzyskane wyniki mogą przyczynić się do pełniejszego obrazu kształtowania przestrzennego województwa w najbliższych latach i kolejności podejmowanych decyzji przez władze samorządowe, zwłaszcza w zakresie planów rewitalizacji oraz audytu krajobrazowego.

Województwo kujawsko-pomorskie w 2016 r. zajmowało 17 971 km², które zamieszkiwało 2086 tys. osób. W skład województwa wchodzi 19 powiatów, 4 miasta na prawach powiatów, w tym 144 gminy: 17 gmin miejskich, 35 gmin miejsko-wiejskich i 92 gminy wiejskie. W tym regionie administracyjnym znajdują się 52 miasta oraz 3580 miejscowości wiejskich.

Metodyka wyznaczania jednostek i obszarów ładu i nieładu przestrzennego

Metodyka wyznaczania jednostek administracyjnych (gmina, miasto, wieś) oraz obszarów (terenów) ładu i nieładu przestrzennego stanowi ważne zadanie zarówno w teoretycznych badaniach geograficznych, jak i przede wszystkim aplikacyjnych, głównie w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. W tym zakresie istnieje duża dowolność propozycji metodycznych i realizacyjnych. Praktycznie każda instytucja planowania przestrzennego i rozwoju regionalnego oraz samorządu wojewódzkiego postępuje w sposób dowolny, o czym przekonują liczne opracowania wykonywane w tych jednostkach, takie jak np. miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego – w skrócie mpzp, studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego – suikzp lub strategie rozwoju – sr. Zatem istnieje potrzeba wyznaczenia kryteriów identyfikacji i oceny ładu przestrzennego. W ostatnich latach zostało opublikowanych wiele opracowań podejmujących metodykę i metodologię z tego zakresu (np. Podciborski 2004, Polski 2009, Borys 2011, Kolipiński 2011, Śleszyński, Affek i in. 2012, Cymerman, Górzyńska 2013, Ślesiński 2013, Kozłowski 2016, Wajer 2016).

Propozycja metodyczna autora jest próbą ujęcia ładu i nieładu przestrzennego na potrzeby województwa kujawsko-pomorskiego. Może być też wykorzystana w innych regionach kraju, o zbliżonych warunkach przyrodniczych i społeczno-ekonomicznych (np. w województwach wielkopolskim, łódzkim). Jest to wyróżnienie uwarunkowań (norm i standardów) tzw. pierwszego stopnia szczegółowości badań ładu przestrzennego (dla gmin i regionu) przez pryzmat analizy 13 cech diagnostycznych. Drugi stopień uwarunkowań ładu przestrzennego (skala miejsca i okolicy) ma charakter bardziej szczegółowych badań i dotyczy m.in.: dostępności tras komunikacyjnych (dróg, chodników itp.), dostępności terenów zielonych, funkcjonalności rozwiązań urbanistycznych, stylu architektonicznej zabudowy, estetyki budynków i ogrodzeń oraz rozmieszczenia budynków (tzw. estetyka techniczna), nawiązywania do tradycji lokalnej lub regionalnej, dostępności placówek infrastruktury społecznej, odtworzenia historycznych układów zabudowy miast i wsi, czyli procesów restauracji, renowacji lub ich rewitalizacji (por. Mierzejewska 2011, s. 94, Niżnik-Dobosz 2012, s. 490–491, Kozłowski 2016). Taki stopień szczegółowości nie jest jednak przedmiotem tej analizy.

W analizie ładu (i nieładu) przestrzennego wzięto pod uwagę 13 cech diagnostycznych: geograficzno-przyrodnicze, archeologiczne, historyczne, kulturowe, osadnicze, społeczne, ekonomiczne, infrastrukturalne, turystyczno-rekreacyjne, architektoniczno-urbanistyczne, ochrony środowiska, warunków bezpieczeństwa oraz planowania i zagospodarowania przestrzennego, w których analizą objęto część dokumentacyjno-kartograficzną (zwłaszcza w zakresie istniejących planów przestrzennych, dokumentacji architektoniczno-urbanistycznej i archeologicznej), dane statystyczne (szczególnie w sferze społeczno-ekonomicznej i przyrodniczej) oraz część percepcyjną (w odniesieniu np. do analiz historycznych, oceny krajobrazu, osadnictwa, walorów urbanistycznych). Tak szeroka gama czynników umożliwia w praktyce spełnienie kryteriów identyfikacji i oceny (ładu i nieładu przestrzennego), zwłaszcza w świetle m.in. ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 r.

Za główne czynniki kształtowania ładu przestrzennego w zakresie uwarunkowań **geograficzno-przyrodniczych (1)** uznano przede wszystkim: 1 – atrakcyjne położenie geograficzne, 2 – walory rzeźby terenu, 3 – walory geologiczne, 4 – dobry bioklimat, 5 – stan hydrografii (w tym m.in. czystość i atrakcyjność rzek i jezior), 6 – I–III klasę gleb, 7 – bioróżnorodność terenu, 8 – walory krajobrazowe. Z kolei za negatywne cechy i uwarunkowania w czynnikach geograficzno-przyrodniczych (zaliczone do nieładu przestrzennego) przyjęto np. tereny z erozją gleb, zanieczyszczenia rzek i jezior, dominację gleb klasy VIRz, degradację krajobrazu (np. nadmierna liczba instalacji energetyki wiatrowej). Każdej z cech została przypisana odpowiednia wartość lub ranga. Podstawą oceny uwarunkowań i walorów czynników geograficzno-przyrodniczych są aktualne mapy branżowe w skali 1:100 000, 1:500 000 i większej, Internetowy Atlas Województwa Kujawsko-Pomorskiego (w skrócie IAWK-P 2016), liczne publikacje, np.: Kostrowicki (1969), Augustowski (1982), Galon (1984), Andrzejewski i in. (2006), Kondraci (2002), Kozłowski (2016), baza danych obiektów topograficznych (w skrócie BDOT10k) oraz dane statystyczne GUS, WUS, Wojewódzkiego Inspektoratu

Ochrony Środowiska (w skrócie WIOŚ) – z tego zakresu. W ocenie **archeologicznej (2)** zwrócono uwagę na stan zachowanych obiektów i miejsc najbardziej wartościowych, takich jak np. grodziska, kurhany, groby, założenia pierwotne miast i osad (np. targowych), wykopaliska itp. O nieładzie przestrzennym w tej ocenie świadczył stan zagospodarowania powyższych obiektów. W ocenie wartości archeologicznej miejsc i jednostek w WK-P uwzględniono wyniki starszych i najnowszych badań Instytutu Archeologii UMK oraz UAM w Poznaniu, UŁ w Łodzi i UG w Gdańsku – dla Wielkopolski, Kujaw i Pomorza (m.in.: Łęga 1930, Rajewski 1958, Kostrzewski 1966, Chudziakowa 2013). Do analiz **historycznych (3)** włączono ocenę: tradycji historycznej, zasobów historycznych, rangi historycznej (np. lokalna, regionalna, krajowa i międzynarodowa) i w odniesieniu do WK-P były to wyniki badań Wydziału Nauk Historycznych UMK, Instytutu Zachodniego w Poznaniu, materiały do dziejów historycznych, biblioteka tekstów historycznych itp. (np.: Górski 1946, Biskup 1968, 1973, Wojtowicz 1973, Labuda 1987–1988, Sudziński 2001, Nowak 2014–2017). Brak odpowiednich analiz historycznych lub ich zasobów (np. w skali regionalnej) można uznać za swego rodzaju znamiona nieładu. Inną istotną konsekwencją obserwowanego nieładu przestrzennego mogą być historyczne uwarunkowania wynikające z przeszłości Polski (co jest do dziś widoczne w niektórych czynnikach społeczno-ekonomicznych na terenach byłego zaboru rosyjskiego – np. w podregionie wrocławskim). W czynnikach **kulturowych (4)** uwzględniono przede wszystkim: 1 – zabytki nieruchome (ich liczbę, wiek i znaczenie kulturowe) oraz 2 – stan fizyczny zasobów kulturowych (także współczesnych i ruchomych). Ocena stanu zabytków kulturowych (ilości i ich jakości) jest główną przesłanką dla wykazania ładu lub nieładu przestrzennego w sferze kultury materialnej. Głównym źródłem danych były aktualne wyniki badań i publikacje Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie, Wojewódzkiego Oddziału Służby Ochrony Zabytków Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu oraz m.in. prace takich autorów, jak: Kruzelnicki (1973), Znamierowska-Prüfferowa (1973), Łaniewski, Skaza (2004), a także rejestry, archiwa i ewidencje w zakresie zabytków kultury i cyklicznych wydarzeń kulturalnych. W ocenie **osadnictwa (5)** uwzględniono: 1 – genezę, typ i formy osadnictwa (zwłaszcza historycznego) oraz 2 – znaczenie w strukturze osadniczej kraju, głównie na podstawie najnowszych map i zdjęć morfogenetycznych osiedli oraz fizjografii urbanistycznej (m.in. opracowania: Zajchowska 1953, Kwiatkowska 1963, 1973, Kiełczewska-Zaleska 1965, Siuchniński 1965, Łoziński 1973, Szczepkowski 1977, Sokołowski 2006, Bański 2008, Falkowski 2009, 2010, Szymańska 2009). Rozszerzające się rozproszenie sieci osadniczej, np. w wyniku procesu semiurbanizacji i suburbanizacji, mogą prowadzić do negatywnych następstw w ładzie przestrzennym osadnictwa, a w konsekwencji do powstania tzw. obszarów problemowych, recesji, peryferyzacji (Falkowski 2015, s. 105–106). Analiza czynników **społecznych (6)**, **ekonomicznych (7)** i **infrastrukturalnych (8)** objęła wybrane aspekty struktury demograficznej i społecznej (w tym np.: przyrost naturalny, migracje, udział pracujących w usługach, stopę bezrobocia), efektywności ekonomicznej (mierzonej dochodem własnym gminy na 1 mieszkańca, liczbą podmiotów w rejestrze REGON na 10 tys. miesz-

kańców), innowacyjności infrastruktury technicznej (w tym: instytucje otoczenia innowacyjnego, dostępność informacji i komunikacji elektronicznej, udział procentowy ludności korzystającej z urządzeń komunalnych, np. instalacji kanalizacyjnej i gazowniczej). Przyjęcie odpowiednich wskaźników w odniesieniu do 1 mieszkańca lub na km² pozwoli na udokumentowanie jednostek administracyjnych i obszarów o ładzie przestrzennym (np. w zakresie rozwoju demograficznego – cechujące się stałym wzrostem przyrostu naturalnego i imigracją) lub nieładzie przestrzennym (np. z ujemnym przyrostem naturalnym i emigracją ludności, niskim PKB na 1 mieszkańca itp. – w badanym okresie 2010–2015). Głównym i aktualnym źródłem informacji były dane statystyczne i opracowania GUS, Urzędu Statystycznego w Bydgoszczy (np. Statystyczne Vademecum Samorządowca), Zarządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu (1999), Kujawsko-Pomorskiego Biura Planowania Przestrzennego i Regionalnego we Włocławku (w skrócie K-PBPPiR) i Urzędu Marszałkowskiego w Toruniu, liczne opracowania wydziałów: Nauk Ekonomicznych i Zarządzania oraz Nauk o Ziemi UMK, a także IAWK-P (2016).

Walory **turystyczno-rekreacyjne (9)** wynikają przede wszystkim z predyspozycji przyrodniczych, ale także ze stanu zagospodarowania, czyli odpowiedniej bazy noclegowej, gastronomicznej, infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej i sportowej. Dodatkowym walorem obiektów hotelarskich, gastronomicznych itp. jest ich ranga (lokalna, regionalna, krajowa lub międzynarodowa). Do oceny nieładu w problematyce turystyczno-rekreacyjnej wykorzystano dane dotyczące degradacji turystycznych walorów środowiska przyrodniczego (np. jezior, szlaków kajakowych rzek i kanałów) oraz ich zagospodarowania (bazy turystyczno-rekreacyjnej lub sportowej). Podstawą oceny ładu i nieładu w tym zakresie były opracowania kartograficzne (np. mapy krajobrazu, mapy szczególnych walorów i predyspozycji turystyczno-rekreacyjnych, mapy sozologiczne w skali 1:50 000 i 1:100 000), publikacje: Stachowski (1984), Dysarz (1998), Brudnicki (2006), Falkowski (2011), IAWK-P (2016), Kozłowski, Gierańczyk (2016), Sokołowski, Tomczykowska (2016), Instytutu Turystyki w Bydgoszczy i Toruniu oraz dane statystyczne z różnych źródeł. Do oceny walorów **architektoniczno-urbanizacyjnych** (kompozycyjno-estetycznych) (10) wykorzystano studia, projekty i konkursy architektoniczno-urbanizacyjne, które umożliwiły określenie: 1 – wieku i stylu architektonicznego obiektów (miast, wsi, dzielnic), 2 – oryginalności kompozycyjno-estetycznej danego zespołu urbanistycznego, 3 – stanu zachowania ładu estetycznego i kompozycyjnego lub jego nieładu na danym terenie. Pomocniczymi źródłami są opracowania architektoniczne w skali 1:10 000, 1:75 000 oraz publikacje: Łoziński, Miłobędzki (1967), Kostrowicki (1969), Miłobędzki (1988), Faryna-Paszkiwicz i in. (2003), Kaczorowski i in. (2008–2009), Kotulski (2011), Kozłowski (2016). Czynniki i walory związane z **ochroną środowiska (11)** obejmowały: 1 – formy i obiekty ochrony środowiska przyrodniczego (np. parki narodowe, parki krajobrazowe, rezerваты przyrody itp.), 2 – formy i obiekty ochrony środowiska kulturowego (dobra kultury, obiekty osadnicze, gospodarcze, militarne itp.). Pomocniczymi materiałami w tej ocenie były mapy sozologiczne, coroczne raporty o stanie środowiska województwa kujawsko-pomorskiego wy-

dawane przez WIOŚ w Bydgoszczy (które przedstawiają też obszary degradacji, czyli nieładu środowiska) oraz opracowania: Swinarski (1973), Banaszak, Burak (1996, 2006), Rejewski, Bielecki (1996), Tobolski (1998), Giziński i in. (2000), Andrzejewski i in. (2006). **Bezpieczeństwo ludzi i mienia (12)** obejmuje: 1 – bezpieczeństwo ekologiczne, 2 – bezpieczeństwo społeczne, 3 – wymagania ochrony zdrowia (łącznie z bezpieczeństwem osób niepełnosprawnych) i 4 – bezpieczeństwo ekonomiczne. Stan uwarunkowań w tym zakresie (oparty głównie na danych od władz samorządowych i jednostek do tego powołanych) umożliwiał tylko częściową ocenę stopnia bezpieczeństwa lub zagrożeń, jakim podlegają poszczególne obiekty i obszary dla zachowania ładu przestrzennego. Niestety, nie są to analizy pełne i dlatego w tym opracowaniu nie były uwzględnione. Ocena uwarunkowań ładu przestrzennego w dziedzinie **planowania i zagospodarowania przestrzennego (13)** wynika z opracowywanych: 1 – miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, z czterema ich rodzajami: inwestycyjne, ochronne, porządkujące i mieszane, 2 – studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego i 3 – strategii rozwoju. Dane planistyczne dostarczyły też informacje o decyzjach podejmowanych w procesie ustalania warunków zabudowy i zagospodarowania terenu oraz wydawanych pozwoleń budowlanych. W tym zakresie było podejmowanych wiele inicjatyw głównie przez Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego i Regionalnego we Włocławku oraz Wojewódzką Komisję Urbanistyczno-Architektoniczną przy Urzędzie Marszałkowskim w Toruniu. Zarządzeniem Marszałka WK-P nr 70/2014 z dnia 28 listopada 2014 r. powołano zespół ds. ładu przestrzennego przy Departamencie Rozwoju Regionalnego Urzędu Marszałkowskiego w Toruniu. Kompleksowe ujęcie tej problematyki ukazało się też w najnowszej publikacji opracowanej staraniem UMK i Urzędu Marszałkowskiego w Toruniu (Kozłowski i in. 2016). Wnikliwą ocenę stanu prac z zakresu zaangażowania planowania przestrzennego w gminach całego kraju podjęto m.in. w publikacjach Śleszyński i in. (2007, 2012).

Do analizy i oceny ładu funkcjonalnego, czyli uwarunkowań i walorów społeczno-ekonomicznych i infrastruktury technicznej, przyjęto 7 następujących cech (wskaźników) – jako średnie z lat 2010–2015: 1 – dodatnie saldo migracji, 2 – wskaźnik bezrobocia (poniżej 5%), 3 – wskaźnik zatrudnionych w usługach (powyżej 50%), 4 – liczba mieszkań oddanych do użytku w roku (powyżej 50), 5 – udział procentowy ludności korzystającej z kanalizacji (powyżej 50%), 6 – liczba podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON na 10 tys. mieszkańców (powyżej 1000), 7 – dochody ogółem budżetu gminy na 1 mieszkańca (powyżej 4000 zł). Na rycinie 2 pokazano te gminy, w których wystąpiły pozytywne wskaźniki w co najmniej 4 cechach. Dodatkowo uwzględniono stan realizacji prac planistycznych, w tym: suikzp i mpzp, uznając, że stan ich realizacji w czasie i przestrzeni świadczy o dyscyplinie planistycznej jako ważnym warunkiem ładu przestrzennego. Stan realizacji prac planistycznych stawał województwo kujawsko-pomorskie na koniec 2005 r. na ostatnim miejscu wśród 16 województw kraju – zaledwie 1,9% pokrycia planami obowiązującymi i 1,0% pokrycia planami w trakcie sporządzania (Śleszyński i in. 2007). Sytuacja w tym zakresie niewiele się zmieniła do 2015 r., w którym średni udział powierzchni objętej

obowiązującymi mpzp w powierzchni ogółem WK-P wynosił 5,9% (średnia dla kraju 29,7%). Najkorzystniejsza sytuacja panuje w największych miastach, czyli Bydgoszczy i Toruniu, i ich strefach podmiejskich oraz w miastach podregionu chełmińskiego (50–100%), najmniej korzystna jest w podregionie wrocławskim i dobrzyńskim (dawny zabór rosyjski), gdzie wynosi maksymalnie kilka procent (por. Kozłowski i in. 2016, s. 68–70). Zatem uchwalane mpzp obejmują tutaj relatywnie małą powierzchnię, co oczywiście utrudnia prawidłowe kształtowanie ładu przestrzennego.

Kolejnym ważnym problemem było określenie jednostek administracyjnych oraz obszarów nieładu przestrzennego. W celu wyznaczenia tych obszarów wykorzystano opracowania geograficzne (i WIOŚ 2015) z zakresu zjawisk i procesów niekorzystnie wpływających na jakość środowiska przyrodniczego, zwłaszcza w formie przestrzennego zasięgu erozji wodnej i eolicznej gleb, procesów osuwiskowych. Zwrócono uwagę na brak rekultywacji części terenów poeksploatacyjnych, obszary degradacji uwarunkowań hydrograficznych (szczególnie intensywne zanieczyszczenia fizykochemiczne, chemiczne i bakteriologiczne rzek i jezior), obszary intensywnej emisji zanieczyszczeń pyłowych i gazowych powietrza, wpływających na jakość powietrza atmosferycznego (a zwłaszcza bioklimat), oraz tereny silnego hałasu, zarówno przemysłowego, jak i komunikacyjnego.

Ważna była też ocena dysfunkcji w strukturze użytkowania ziemi, wynikająca np. z niedostatku zieleni na terenach zabudowanych lub nieuporządkowania (nieładu) w zieleni miejskiej, dewastacji parków przydworskich itp. Ponadto uwzględniono obszary nieładu przestrzennego od strony kulturowo-urbanistycznej, w postaci przykładów degradacji substancji zabytkowej w wybranych miastach (głównie na podstawie obserwacji bezpośredniej). Istotnym elementem tej analizy była ocena negatywnych zjawisk wywołujących nieład społeczno-ekonomiczny (np. na podstawie wysokich i trwających dłużej wskaźników bezrobocia, ujemnego wskaźnika migracji, niskiego PKB przypadającego na jednego mieszkańca itp.). Do formy nieładu przestrzennego zaliczono także obszary natężonej lokalizacji elektrowni wiatrowych, które nie tylko degradują krajobraz i zaburzają panoramy miejsc zabytkowych, ale wpływają negatywnie na otoczenie osadnicze, zdrowie mieszkańców itd., co można nazwać lekceważeniem ochrony walorów przyrodniczych i kulturowych. Bardzo ważnym elementem analizy ładu przestrzennego jest ocena stanu prowadzonych prac w zakresie likwidacji i uporządkowania terenów popegeerowskich (np. na Kujawach), terenów po likwidowanych liniach kolejowych PKP (np. Brodnica–Nowe Miasto Lubawskie) lub powojaskowych (np. osiedle JAR w Toruniu) itp.

Propozycja wyznaczenia obszarów o szczególnych predyspozycjach do bezwzględnego zachowania zintegrowanego ładu przestrzennego w województwie kujawsko-pomorskim

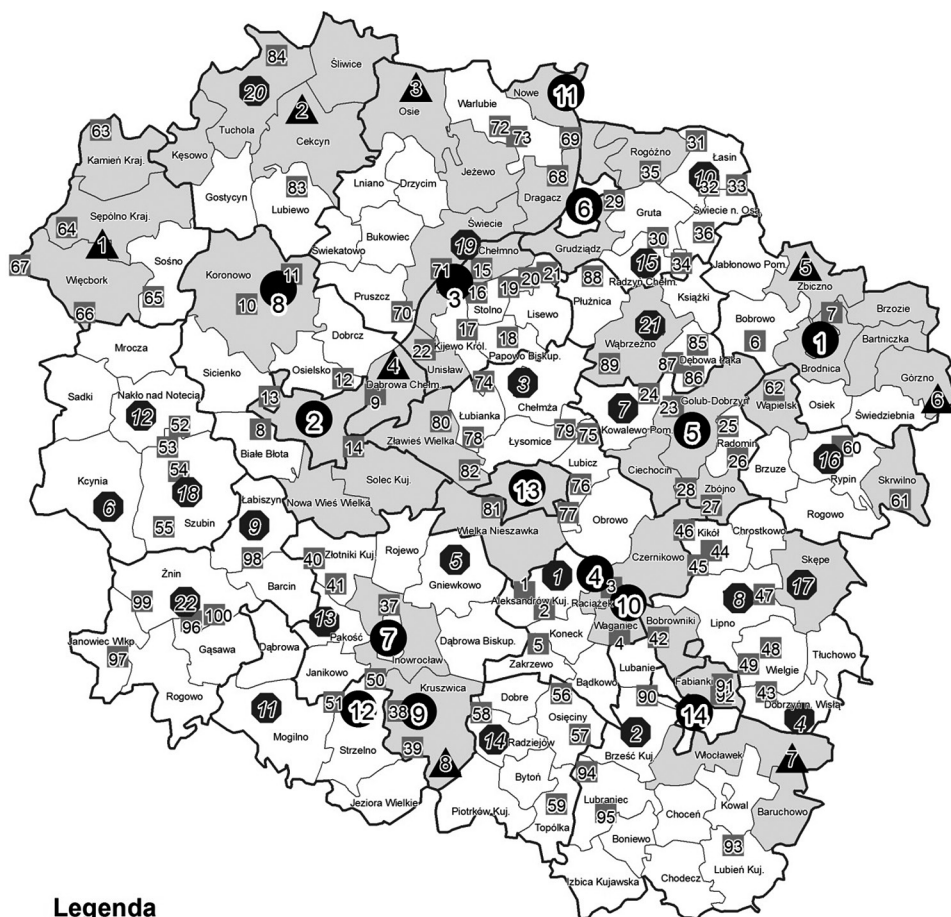
Przedstawiona wyżej metodyka badawcza posłużyła do wyróżnienia trzech kategorii obszarów związanych z ładem i nieładem przestrzennym. Kategoria pierwsza, czyli jednostek i obszarów bezwzględnego zachowania zintegrowanego ładu przestrzennego, obejmuje obszary o wyjątkowych walorach przyrodniczych (zarówno fizycznogeograficznych, jak i bioekologicznych), historycznych, kulturowych, architektoniczno-urbanistycznych i społeczno-ekonomicznych. Niezależnie od ich aktualnego stanu zagospodarowania (cechującego się ładem lub nieładem przestrzennym), powinny to być jednostki administracyjne lub większe obszary, które mają być bezwzględnie zachowane dla obecnych oraz przyszłych pokoleń Polaków. Dlatego też zarządzanie tymi obszarami przez jednostki administracji samorządowej i rządowej (zwłaszcza w zakresie realizowanych inwestycji przestrzennych, np. energetyki wiatrowej, kaskadowania, rozwoju procesów semiurbanizacji itp.) powinno podlegać bardzo szczegółowej analizie (w pierwszej kolejności) i rygorystycznym zasadom wynikającym zarówno z przedstawionych wyżej ustaw, jak i planów zagospodarowania przestrzennego (wbrew naciskom różnych inwestorów i grup interesu prywatnego).

Na rycinie 1 wyróżniono 14 miast wymagających bezwzględnego zachowania zintegrowanego ładu przestrzennego (oznaczone numeracją I), 22 miasta o dobrych predyspozycjach do zachowania zintegrowanego ładu przestrzennego (II), 100 wsi wymagających zachowania zintegrowanego ładu przestrzennego (III) oraz 8 obszarów (obejmujących 46 gmin) o szczególnych walorach przyrodniczych i ochrony środowiska dla zachowania zintegrowanego ładu przestrzennego (IV).

- I. Do grupy 14 miast wymagających bezwzględnego zachowania zintegrowanego ładu przestrzennego (głównie z racji walorów przyrodniczo-architektoniczno-kulturowych) zaliczono: Brodnicę, Bydgoszcz, Chełmno, Ciechocinek, Golub-Dobrzyń, Grudziądz, Inowrocław, Koronowo, Kruszwicę, Nieszawę, Nowe, Strzelno, Toruń i Włocławek. Są to miasta o wielowiekowej tradycji historycznej, w których znajdują się znaczące dla polskiej i w większości miast także europejskiej kultury obiekty (o różnym stylu architektonicznym, z bogactwem instytucji kulturalnych, takich jak muzea, teatry itp., na ogół z dobrze zachowanym stanem zagospodarowania niektórych dzielnic tych miast). Większość miast z racji położenia nad Wisłą, Brdą i Drwęcą (lub nad jeziorami) ma też niezwykle atrakcyjne panoramy i miejsca widokowe.
- II. W grupie 22 miast o dobrych predyspozycjach do zachowania zintegrowanego ładu przestrzennego ze względu na walory urbanistyczno-historyczne oraz środowiska geograficznego (obiekty zabytkowe, układ urbanistyczny, panoramę lub inne walory środowiska, np. turystyczno-rekreacyjne) są: Aleksandrów Kujawski, Brześć Kujawski, Chełmża, Dobrzyń n. Wisłą, Gniewkowo, Kcynia,

Kowalewo Pomorskie, Lipno, Łabiszyn, Łasin, Mogilno, Nakło n. Notecią, Pa-kość, Radziejów, Radzyń Chełmiński, Rypin, Sकेpe, Szubin, Świecie, Tuchola, Wąbrzeźno i Żnin.

III. Do szczegółowej analizy zakwalifikowano 500 wsi badanego obszaru, z których wyróżniono ze względu przede wszystkim na zagospodarowanie architektoniczno-urbanistyczne i historyczne (zabytki świeckie i sakralne, miejsca

Legenda

- I. ● Miasta wymagające bezwzględnego zachowania zintegrowanego ładu przestrzennego (1-14)
- II. ● Miasta o dobrych predyspozycjach dla zachowania zintegrowanego ładu przestrzennego (1-22)
- III. ■ Wsie wymagające zachowania zintegrowanego ładu przestrzennego (posiadające walory przyrodniczo-osadnicze i historyczno-kulturowe) (1-100)
- IV. ▲ Obszary o szczególnych walorach przyrodniczych i ochrony środowiska dla zachowania zintegrowanego ładu przestrzennego (1-8)

Ryc. 1. Jednostki administracyjne i obszary o szczególnych predyspozycjach do zachowania zintegrowanego ładu przestrzennego w województwie kujawsko-pomorskim (2010–2015)

pamięci, pomniki), charakterystyczny typ osadnictwa oraz wyjątkowe walory przyrodnicze – 100 wsi (por. ryc. 1) wymagających zintegrowanego ładu przestrzennego, co stanowi zaledwie 0,03% ogólnej ich liczby. Największą liczbą wsi tego rodzaju cechują się powiaty: bydgoski (7), chełmiński (8), grudziądzki (9), lipnowski (8) i toruński (9).

- IV. Obszary o szczególnych walorach przyrodniczych i ochrony środowiska dla zachowania zintegrowanego ładu przestrzennego (do których zaliczono m.in.: parki narodowe, parki krajobrazowe, obszary Natura 2000, tereny o wyjątkowych walorach turystyczno-rekreacyjnych) obejmują powierzchnię 46 gmin, w tym: 1. Krajeński Park Krajobrazowy, 2. Tucholski Park Narodowy i Krajobrazowy, 3. Wdecki Park Krajobrazowy, 4. Zespół Parków Krajobrazowych Chełmińskiego i Nadwiślańskiego, 5. Brodnicki Park Krajobrazowy, 6. Górznieńsko-Lidzbarski Park Krajobrazowy, 7. Gostynińsko-Włocławski Park Krajobrazowy, 8. Nadgoplański Park Tysiąclecia.

Wyróżnione jednostki administracyjne i obszary o wyjątkowych walorach w zakresie badanych 13 cech diagnostycznych są sugestią dla władz samorządowych, aby były one otoczone szczególną opieką zarówno w sferze dalszych inwestycji prywatnych, jak i publicznych. Aby w szerokim programie rewitalizacji WK-P zostały uznane za mające prawo pierwszeństwa w jego realizacji, podobnie w zakresie planowanego audytu krajobrazowego. Również w szerokim spektrum zadań planistycznych, aby wyróżnione jednostki i obszary cechowała szczególna pieczołowitość pod względem merytorycznym i aby były objęte stałym monitoringiem.

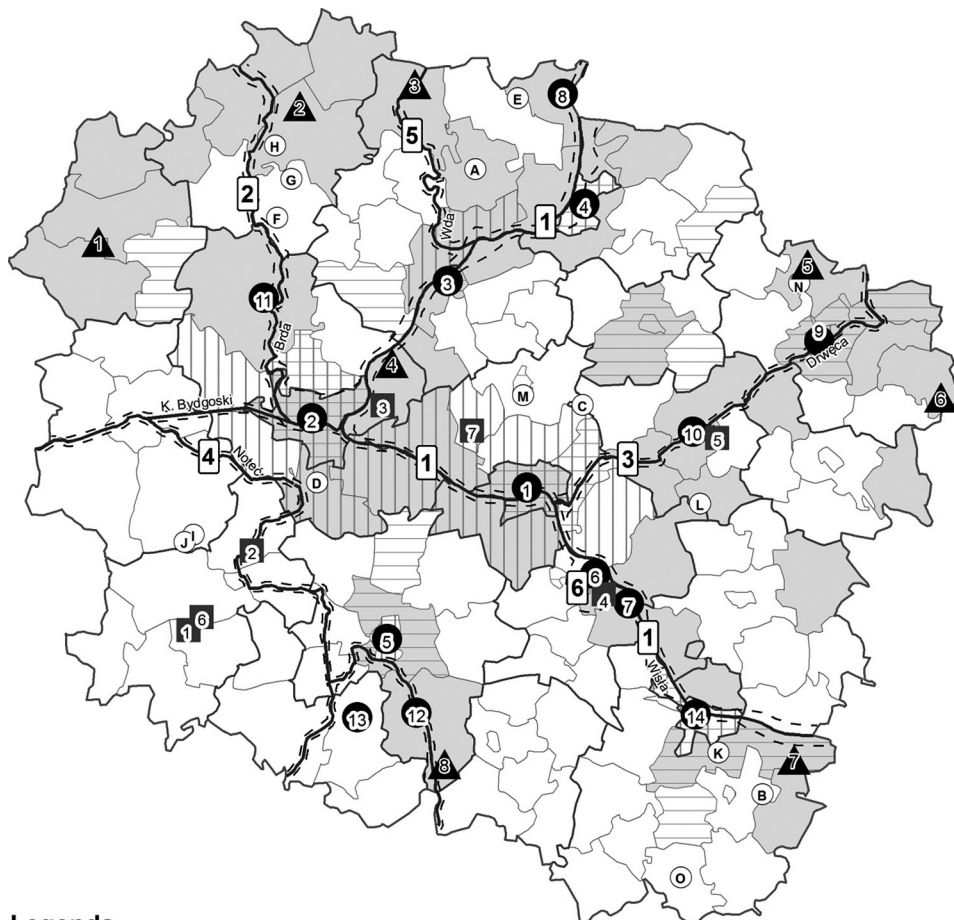
Jednostki administracyjne i obszary ładu i nieładu przestrzennego w województwie kujawsko-pomorskim (wg stanu na lata 2010–2015)

Szczegółowa analiza ładu przestrzennego (za lata 2010–2015) wykazała, że zgodnie z kryteriami przyjętymi w tej analizie w WK-P istnieje 14 miast i 7 wsi z dobrze zachowanymi walorami architektoniczno-urbanistycznymi i przyrodniczo-historyczno-kulturowymi (zwłaszcza w postaci zachowanych w całości lub odrestaurowanych zabytków, układów urbanistycznych, fragmentów parków krajobrazowych lub w całości rezerwatów przyrody), a więc o cechach spełniających większość warunków, jakie stawia w tym zakresie ustawa z 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Część zaproponowanych jednostek i obszarów charakteryzuje się zaledwie względnym ładem przestrzennym lub znamionami ładu, jednak zw względu na rangę i wagę w planowaniu zostały one potraktowane łącznie. Ważną cechą wskazującą na ład przestrzenny jest pokrycie danego obszaru planami obowiązującymi zgodnie z ww. ustawą i świadczy też o aktywności gospodarczej poszczególnych gmin (Wajer 2010, 2016, Flanz 2016, Kozłowski 2016, Podhorecki, Sobczak-Piąstka 2016).

Do jednostek administracyjnych i obszarów ładu przestrzennego w województwie kujawsko-pomorskim zaliczono:

I. Jednostki administracyjne (miasta i wsie) ładu przyrodniczego, urbanistyczno-architektonicznego i kulturowego:

1. Miasta: 1. Toruń (Zespół Staromiejski, Bydgoskie Przedmieście, kampus uniwersytecki UMK, Bulwar Filadelfijski); 2. Bydgoszcz (starówka i śród-

Legenda

I. Jednostki administracyjne ładu przyrodniczego, urbanistyczno-architektonicznego i kulturowego

- Miasta (1-14)
- Wsie (1-7)

II. Obszary ładu przyrodniczego

1. Obszary o kompleksowych walorach przyrodniczych i ochrony środowiska (1-8)
2. Obszary o walorach geomorfologiczno-hydrograficznych (1-6)
3. Jeziora I i II klasa czystości (A-O)

III. Obszary ładu funkcjonalnego (społeczno-ekonomicznego)

- Gminy o najwyższym poziomie ładu funkcjonalnego (na podstawie 7 wskaźników – 2010–2015)

IV. Obszary ładu planistycznego

- Miasta i gminy z co najmniej 10% pokryciem terenu mpzp (2015)

Ryc. 2. Jednostki administracyjne i obszary ładu przestrzennego w województwie kujawsko-pomorskim (wg stanu na lata 2010–2015)

mieście, Wyspa Młyńska, waterfronty nad Brdą, Bydgoski Park Przemysłowo-Technologiczny); 3. Chełmno (układ urbanistyczny miasta, Stare Miasto); 4. Grudziądz (śródmieście, zespół spichlerzy); 5. Inowrocław (śródmieście, tężnia solankowa i park, strefa uzdrowiskowa); 6. Ciechocinek (tężnie, park, strefa uzdrowiskowa z architekturą); 7. Nieszawa (układ urbanistyczny miasta i rynek); 8. Nowe (starówka); 9. Brodnica (starówka z trójkątnym rynkiem); 10. Golub-Dobrzyń (rynek, zamek gotycko-renesansowy); 11. Koronowo (opactwo cystersów); 12. Kruszwica (Mysia Wieża i centrum); 13. Strzelno (zespół poklasztorny z romańską rotundą św. Prokopa i Bazyliką św. Trójcy); 14. Włocławek (plac Grodzki, katedra).

2. Wsie: 1. Biskupin (rezerwat archeologiczny); 2. Lubostroń (zespół pałacowo-parkowy); 3. Ostromecko (zespół pałacowo-parkowy); 4. Raciążek (ruiny zamku biskupiego); 5. Szafarnia (ośrodek chopinowski); 6. Wenecja (ruiny zamku z XIV–XV w., Muzeum Kolei Wąskotorowych); 7. Zamek Bierzgłowski (Diecezjalne Centrum Kultury).

II. Obszary ładu przyrodniczego:

1. Obszary o kompleksowych walorach przyrodniczych i ochrony środowiska, obejmują wszystkie parki krajobrazowe wraz z ich najbliższym otoczeniem;
2. Obszary geomorfologiczno-hydrograficzne i florystyczne: 1. dolina dolnej Wisły, 2. dolina Brdy, 3. dolina Drwęcy, 4. fragmenty doliny Noteci, 5. fragmenty doliny Wdy, 6. Nizina Ciechocińska.
3. Jeziora I i II klasy czystości: A – Fletnowskie, B – Rakutowskie, C – Mlewieckie, D – Jezuickie, E – Radodzierz, F – Koronowskie, G – Bysławskie, H – Wielkie Cekcyńskie, I – Sobiejuskie, J – Duże Żnińskie, K – Wiktoryjskie, L – Wielickie, M – Chełmżyńskie, N – Zbiczno, O – Chodeckie.

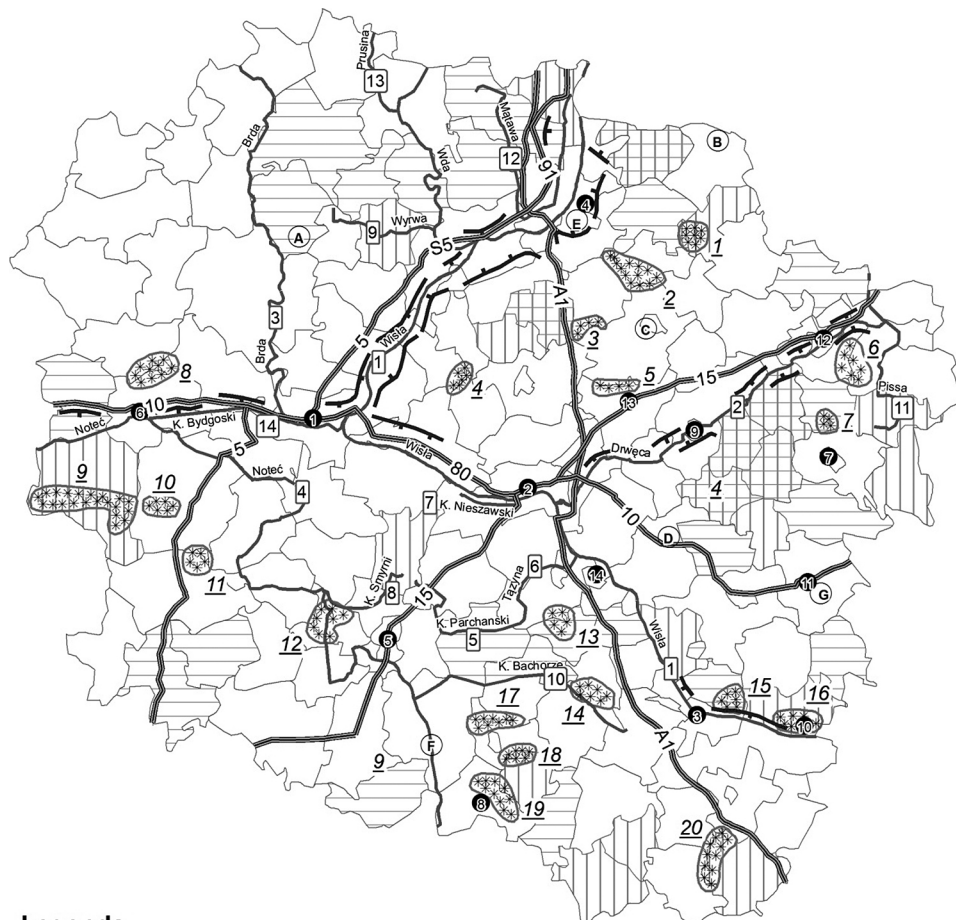
III. Obszary ładu funkcjonalnego (społeczno-ekonomicznego), czyli jednostki administracyjne z co najmniej 4 cechami pozytywnymi na 7 zbadanych (wg stanu na lata 2010–2015), w tym miasta na prawach powiatu: Bydgoszcz, Grudziądz, Toruń, Włocławek, gminy miejskie: Brodnica, Ciechocinek, Inowrocław, Kowal, gminy miejsko-wiejskie: Świecie i gminy wiejskie: Białe Błota, Lubicz, Łubianka, Łysomice, Nowa Wieś Wielka, Obrowo, Osielsko, Sicienko, Solec Kujawski, Wielka Nieszawka, Zławieś Wielka.

IV. Obszary ładu planistycznego (wg stanu z 2015 r.), czyli jednostki administracyjne z co najmniej 10-procentowym pokryciem obowiązującymi planami miejscowymi (por. ryc. 1).

Warto zwrócić uwagę na konieczność stałego monitoringu i poszerzania cech (mierników i wskaźników) świadczących o ładzie przestrzennym badanego obszaru, który w wielu przypadkach podlega stałym, a często bardzo dynamicznym i nie zawsze korzystnym zmianom.

Kolejnym wynikiem badań było wyznaczenie jednostek i obszarów nieładu przestrzennego lub mających znamiona nieładu przestrzennego w WK-P, za okres 2010–2015. Zgodnie z przyjętą metodologią do wyznaczenia jednostek i obszarów nieładu przestrzennego posłużono się cechami geograficzno-przyrodniczymi, osadniczymi, społeczno-ekonomiczno-infrastrukturalnymi i planistycznymi. Z powodu braku danych lub też ich niekompletności w analizie tej nie uwzględ-

niono cech archeologicznych, architektoniczno-urbanistycznych i warunków bezpieczeństwa. Należy podkreślić, że coraz lepsza dokumentacja w zakresie warunkowań środowiska przyrodniczego i jego monitoring umożliwiają uchwycenie

Legenda

I. Obszary nieładu przyrodniczego

1. Obszary degradacji erozyjnej
2. Zanieczyszczenie rzek (1-14)
3. Zanieczyszczenie jezior (A-G)
4. Trasy zanieczyszczone hałasem drogowym
5. Zanieczyszczenie powietrza (1-13)
6. Większa koncentracja elektrowni wiatrowych (1-20)

II. Obszary nieładu funkcjonalnego (społeczno-ekonomicznego)

gminy o nieładzie funkcjonalnym (na podstawie 7 wskaźników - 2010-2015)

III. Obszary nieładu planistycznego

gminy poniżej 1% pokrycia terenu mpzp (2015)

Ryc. 3. Jednostki administracyjne i inne obszary nieładu przestrzennego w województwie kujawsko-pomorskim (wg stanu na lata 2010–2015)

zjawisk i procesów degradacji środowiska przyrodniczego pod kątem erozji wodnej, gleb, procesów osuwiskowych, zanieczyszczeń biologicznych, fizykochemicznych i bakteriologicznych rzek i jezior, jakości powietrza atmosferycznego itp. Do obszarów nieładu przestrzennego w niniejszym opracowaniu zaliczono tzw. wiejskie obszary problemowe, obszary peryferyzacji i recesji oraz depresji (Bański 1999, 2009, Falkowski 2015).

I. Obszary nieładu w przestrzeni przyrodniczej:

1. Największa degradacja erozyjna obejmuje: tereny zboczy prawobrzeżnych Wisły – od Basenu Grudziądzkiego aż po Zamek Bierzgłowski oraz od Szpetala Górnego aż po Lenie Wielkie; tereny zboczy lewobrzeżnych Wisły od Bydgoszczy aż po Świecie; tereny zboczy lewobrzeżnej części Drwęcy od Elgiszewa po Jajkowo i prawobrzeżnych zboczy Drwęcy – prawie na całej długości na terenie województwa; tereny zboczy prawobrzeżnej części Noteci od Brdy Ujścia po granicę województwa.
2. Największe zanieczyszczenie wód powierzchniowych, czyli rzek i kanałów wg stanu z 2014 r., dotyczy (w części lub całości): 1 – Wisły, 2 – Drwęcy, 3 – Brdy, 4 – Noteci, 5 – Kanału Parchańskiego, 6 – Tążyny, 7 – Kanału Nieszawskiego, 8 – Kanału Smyrni, 9 – Wyrwy, 10 – Bachorzy, 11 – Pissy, 12 – Mątawy, 13 – Prusiny i 14 – Kanału Bydgoskiego.
3. Największe zanieczyszczenie jezior dotyczy (wg stanu z 2014 r.): A – J. Suskiego Wielkiego, B – J. Nogatu, C – J. Zamkowego, D – J. Steklińskiego, E – J. Rudnickiego Wielkiego, F – j. Gopło i G – J. Świętego.
4. Najwyższy poziom hałasu (komunikacyjnego) odnotowuje się wzdłuż tras komunikacji drogowej: A1; S10; S5; nr 5; nr 10; nr 15 i nr 80.
5. Najwyższe zanieczyszczenie powietrza (emisja dwutlenku siarki, dwutlenku azotu, pyłu, benzenu) zarejestrowano w: 1 – Bydgoszczy (ul. Warszawska, plac Poznański), 2 – Toruniu (osiedla: Wrzosa, Grębocin nad Strugą, Starówka, ul. Dziewulskiego, ul. Przy Kaszowniku, ul. Wały Gen. Sikorskiego), 3 – Włocławku (centrum miasta i ul. Okrzei), 4 – Grudziądzu (śródmieście, Mały Kuntersztyn i ul. Sienkiewicza), 5 – Inowrocławiu (ul. Solankowa), 6 – Nakle (ul. P. Skargi), 7 – Rypinie, 8 – Piotrkowie Kujawskim, 9 – Golubiu-Dobrzynie, 10 – Dobrzyniu n. Wisłą, 11 – Skępem, 12 – Brodnicy, 13 – Kowalewie Pomorskim i 14 – Ciechocinku (ul. Tężniowa). Na terenach wiejskich m.in. w: Białych Błotach, Osielsku, Koniczynie, Zielonce.
6. Największa degradacja krajobrazu (głównie w wyniku antropopresji, intensywnej infrastruktury technicznej, mechanicznych przekształceń rzeźby terenu itp.) dotyczy: 1. strefy podmiejskiej Bydgoszczy, Torunia, Włocławka i Grudziądza, 2. okolic: Barcin–Piechcin–Wapienno, 3. Kanału Bachorzy, 4. Części jezior Kujaw i Pojezierza Chełmińskiego, 5. fragmentów dolin rzek: Wisły, Drwęcy, Brdy i Noteci oraz 6. w rejonach większej koncentracji elektrowni wiatrowych, głównie w gminach: 1 – Świecie n. Osą, 2 – Radzyń Chełmiński, 3 – Płużnica, 4 – Unisław, 5 – Kowalewo Pomorskie, 6 – Brodnica, 7 – Osiek, 8 – Nakło n. Notecią, 9 – Kcynia, 10 – Szubin, 11 – Żnin, 12 – Pakość, 13 – Koneck, 14 – Bądkowo, 15 – Fabiani, 16 – Dobrzyń n.

Wisłą, 17 – Radziejów Płn., 18 – Radziejów Płd., 19 – Piotrków Kujawski i 20 – Chodecz (w części gmin jest 20–60 elektrowni na 100 km²). Nadmierna koncentracja elektrowni wiatrowych przyczynia się do nieładu przestrzennego oraz utraty istotnych wartości w krajobrazie przyrodniczym i kulturowym województwa, pomimo opinii WBPPiR we Włocławku, że 43% elektrowni wiatrowych lokalizowano zgodnie z opracowaniem OZE (konferencja w Górznie, 9 grudnia 2010 r.).

- II. Obszary nieładu funkcjonalnego (społeczno-ekonomicznego), często o charakterze konfliktogenności funkcjonalnej, występują w gminach miejsko-wiejskich: Dobrzyń n. Wisłą, Izbica Kujawska, Kcynia, Lubień Kujawski, Nowe i wiejskich: Bobrowniki, Boniewo, Brzuze, Bukowiec, Bytoń, Chrostkowo, Lisewo, Papowo Biskupie, Radomin, Rogóźno, Rojewo, Skrwilno, Świecie n. Osą, Świedziebnia, Wąpielsk i Zbójno. Łącznie w województwie było 21 gmin z nieładem funkcjonalnym, gdzie odnotowano co najmniej 4 cechy negatywne wśród 7 cech wziętych do analizy społeczno-ekonomicznej.
- III. Obszary nieładu planistycznego, obejmują gminy miejskie (m.), miejsko-wiejskie (m-w.) i wiejskie (w.), które nie mają żadnego lub do 1,0% pokrycia swojej powierzchni planami mpzp. Choć sytuacja w zakresie opracowań planistycznych stale się poprawia, to jednak do powiatów z najmniejszym obszarem analiz mpzp należą: tucholski, nakielski, chełmiński, rypiński, lipnowski, aleksandrowski i radziejowski (Flanz 2016).

Propozycja przedstawienia jednostek administracyjnych i większych obszarów ładu i nieładu przestrzennego jest jednym z pierwszych opracowań na ten temat dla WK-P. Warto podkreślić, że w zakresie kształtowania się sieci osadniczej szczególnie chaos przestrzenny występuje w strefach podmiejskich czterech największych miast WK-P (jako efekt urban sprawl), w dzielnicach miast z budownictwem wielokondygnacyjnym stwarzającym kłopoty z ich przewietrzaniem, na terenach rywalizacji o przestrzeń, o sposoby użytkowania i zagospodarowania terenu. Szczegółowej analizie powinna też podlegać destrukcja terenów rekreacyjnych przez inwestycje przekraczające chłonność turystyczną (zwłaszcza na Pojezierzu Brodnickim, Krajeńskim, Kujawskim i Żnińskim). Realizacja ustawy o krajobrazie oraz nowe założenia w Kodeksie urbanistyczno-budowlanym mogą przyczynić się do stopniowej poprawy w tej dziedzinie.

Podsumowanie

Celem artykułu jest przedstawienie propozycji metodyki badawczej, oceniającej stan ładu i nieładu przestrzennego jako bardzo ważnego czynnika zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego kraju. Zachowanie ładu przestrzennego i potrzeba jego stałego monitoringu jest zasadą nadrzędną w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, zgodnie z ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 r. i innymi ustawami wymienionymi we wstępie artykułu. W artykule przedstawiono metodykę wyznaczenia jednostek administracyjnych i większych obszarów (kilku gmin) ładu i nieładu prze-

strzennego. Na podstawie różnorodnej dokumentacji kartograficznej bazy danych statystycznych za okres 2010–2015 oraz opracowań problemowych dokonano analizy 13 cech diagnostycznych (metodą wskaźników, wartości i rang, ale także na podstawie opisu i obserwacji bezpośredniej), obejmujących uwarunkowania geograficzno-przyrodnicze, archeologiczne, historyczne, kulturowe, osadnicze, społeczno-ekonomiczne i infrastrukturalne, turystyczno-rekreacyjne, architektoniczno-urbanistyczne, ochrony środowiska, bezpieczeństwa ludzi i mienia, planowania oraz zagospodarowania przestrzennego, dla 144 jednostek administracyjnych województwa kujawsko-pomorskiego.

Istotnym wynikiem badań było przedstawienie obszarów (gmin: miejskich, miejsko-wiejskich i wiejskich) wymagających bezwzględного zachowania zintegrowanego ładu przestrzennego, niezależnie od ich aktualnego stanu jakości zagospodarowania przestrzennego, gdyż niektóre z nich mogą cechować się nieładem (por. ryc. 1). Szczególnie wysokie walory środowiska przyrodniczego dla potrzeb np. turystyki i rekreacji, estetyka krajobrazu, bogactwo zabytków architektury i urbanistyki, trwałe wartości kultury, uzasadniają potrzebę ich zachowania dla obecnych, ale także przyszłych pokoleń i zwrócenia uwagi władzom samorządowym i planistycznym na objęcie konieczną ochroną przed ich ewentualną dalszą dewastacją. Wskazane jednostki administracyjne powinny być w pierwszej kolejności objęte aktualizacją szczegółowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, programem rewitalizacji i asenizacji środowiska zarówno przyrodniczego, jak i kulturowego.

Zastosowana metodyka badawcza umożliwiła też wyznaczenie jednostek administracyjnych i obszarów ładu i nieładu przestrzennego (ryc. 2, 3), według stanu za okres badawczy 2010–2015, która jest jedną z pierwszych prób tego rodzaju opracowań dla województwa kujawsko-pomorskiego. Choć jest to próba niedoskonała, to jednak wskazuje na obszary, które już mogą być pewnym wzorem ładu przestrzennego (z jednoczesnym uzasadnieniem dlaczego). Z drugiej strony, zaprezentowanie obszarów nieładu przestrzennego miało na celu wskazanie władzom i instytucjom samorządowym, w jakim kierunku (i w stosunku do jakich obszarów) powinna pójść modernizacja, rewitalizacja i właściwe zagospodarowanie przestrzenne.

Poza respektowaniem wcześniej wymienionych aktów prawnych, istotnym problemem współczesnego planowania i zagospodarowania przestrzennego jest potrzeba systemowej reformy w zakresie decyzji o warunkach zabudowy, czyli respektowania wszelkich aspektów zachowania i kształtowania ładu przestrzennego. Wobec modernizacji podejść metodycznych szczególnie ważne jest nabycie odpowiednich umiejętności dla tworzenia szczegółowych analiz stanu ładu przestrzennego w poszczególnych jednostkach i obszarach planowania i zagospodarowania przestrzennego. Kodeks urbanistyczno-budowlany, który ma wejść w życie z dniem 1 stycznia 2018 r., jest szansą na konkretne uregulowania w zakresie zasad realizacyjnych zrównoważonego rozwoju i ładu przestrzennego (5, 8 i 11 punkt regulacji mających przeciwdziałać niekorzystnym zjawiskom w gospodarowaniu przestrzenią oraz 7 cel szczegółowy, który brzmi: „poszerzenie katalogu zasad obowiązujących w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

w zakresie wymagań dotyczących kształtowania ładu przestrzennego”). Znacznie trudniejszy jest proces realizacyjny zachowania ładu przestrzennego w już istniejących obiektach, jednostkach i obszarach, a przede wszystkim bezwzględne utrzymanie ładu przestrzennego w tych obiektach, jednostkach i obszarach, które mają służyć przyszłym pokoleniom jako wzór estetyki, stylu, ochrony środowiska, ładu społecznego i ekonomicznego. Wymaga to nie tylko odpowiedniej wiedzy merytorycznej, znajomości technik badawczych i metodologii, doświadczenia planistycznego, ale przede wszystkim siły argumentów.

Literatura

- Andrzejewski L., Weckwerth P., Burak S. (red.) 2006. Toruń i jego okolice. Monografia przyrodnicza. Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Augustowski B. (red.) 1982. Dolina Dolnej Wisły. Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Banaszak J., Tobolski K. (red.) 1998. Park Narodowy Bory Tucholskie. Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Bański J. 1999. Obszary problemowe w rolnictwie Polski. Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 172.
- Bański J. 2008. Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego. Studia Obszarów Wiejskich, 14. IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bański J. (red.) 2009. Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku. Studia Obszarów Wiejskich, 16. Warszawa.
- Biskup M. (red.) 1968. Dzieje Chełma i jego regionu. Wydawnictwo TNT, Toruń.
- Biskup M. 1973. Okres kształtowania się państwa polskiego i Rzeczypospolitej. [W:] A. Swinarski (red.), Województwo bydgoskie. PWN, Poznań, s. 94–124.
- Borys T. 2011. Zrównoważony rozwój – jak rozpoznać ład zintegrowany. Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development, 6, 2: 77.
- Brudnicki R. 2006. Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania zachowań turystycznych mieszkańców Torunia. Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Burak S. 2006. Ochrona przyrody. [W:] L. Andrzejewski i in. (red.), Toruń i jego okolice, s. 213–217.
- Burak S. (red.) 1996. Stan środowiska w województwie toruńskim. Urząd Wojewódzki w Toruniu, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Toruń.
- Chudziakowa J. (red.) 2013. Archaeologia Historica Polona. T. 21. Toruń.
- Cymerman R., Podciborski T. 2004. Propozycja metody oceny ładu przestrzennego przy analizie stanu zagospodarowania obszarów wiejskich. Administratio Locorum, 3(1): 31–43.
- Dysarz R. 1998. Zarys geomorfologii i typy krajobrazu naturalnego w północnej części Borów Tucholskich. [W:] J. Banaszak, K. Tobolski (red.), Park Narodowy Bory Tucholskie. Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz, s. 9–17.
- Eucken W. 2004. Grundsätze der Wirtschaftspolitik. 7. Aufl. Mohr Siebeck, Tübingen.
- Ewidencja i ochrona dóbr kultury województwa kujawsko-pomorskiego. 2016. Wojewódzki Oddział Służby Zabytków Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu.
- Falkowski J. 2009. Gospodarka przestrzenna obszarów metropolitalnych Polski (potencjał rozwojowy – relacje centrum-kontinuum). [W:] W. Maik (red.), Aglomeracje miejskie w Polsce na przełomie XX i XXI wieku. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz, s. 85–127.
- Falkowski J. 2010. Przekształcenia przyrodnicze, społeczno-ekonomiczne i przestrzenne regionu kujawsko-pomorskiego (1990–2007). [W:] S. Ciok, P. Migoń (red.), Przekształcenia struktur regionalnych. Aspekty społeczne, ekonomiczne i przyrodnicze. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 75–91.
- Falkowski J. 2011. Waloryzacja i zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne regionu kujawsko-pomorskiego (ze szczególnym uwzględnieniem Bydgoszczy i Torunia). [W:] K. Marciniak, K. Sikora,

- D. Sokołowski (red.), *Koncepcje i problemy badawcze geografii*. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz, s. 633–655.
- Falkowski J. 2015. *Geografia wsi – próba ujęcia systemowego*. *Studia Obszarów Wiejskich*, 37: 91–114.
- Faryna-Paszkwicz H., Omilanowska M., Paszkiewicz R. 2003. *Atlas zabytków architektury w Polsce*. PWN, Warszawa.
- Flanz S. 2016. *Obszary zagrożone nieładem przestrzennym w województwie kujawsko-pomorskim*. Konferencja naukowo-techniczna: „Ład przestrzenny. Pomiędzy teorią a praktyką kształtowania przestrzeni”, UMK, Toruń, 26.10.2016. Maszynopis.
- Galon R. (red.) 1984. *Województwo toruńskie*. PWN, Warszawa–Poznań–Toruń.
- Giziński A., Głogowska B., Kentzer A. 2000. *Wpływ istniejącego stopnia wodnego „Włocławek” i planowanego stopnia „Nieszawa” na środowisko*. Ekspertyza wykonana na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego w Toruniu. Maszynopis.
- Górczyńska M. 2013. *Wskaźniki zagospodarowania i ładu przestrzennego w miastach i na obszarach silnie zurbanizowanych*. *Biuletyn KPZK PAN*, 252: 87–109.
- Górski K. 1946. *Państwo krzyżackie w Prusach*. Gdańsk.
- Internetowy Atlas Województwa Kujawsko-Pomorskiego (IAWK-P). 2016. *Opracowanie wykonane przez Uniwersytet M. Kopernika oraz Urząd Marszałkowski w Toruniu*.
- Kaczmarek T.T. 2007. *Ład ekonomiczny w demokratycznym państwie*. Difin, Warszawa.
- Kaczorowski B., Pierściński P. 2008–2009. *Zabytki architektury polskiej*. T. 1–4. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne S.A., Warszawa.
- Karwińska A. 2008. *Gospodarka przestrzenna. Uwarunkowania społeczno-kulturowe*. Warszawa.
- Kiełczewska-Zaleska M. 1965. *O typach osiedli wiejskich w Polsce i planie ich przebudowy*. *Przegląd Geograficzny*, 37, 3: 457–480.
- Kolipiński B. 2011. *Ład przestrzenny w Polsce – stan i problemy*. Ekspertyza wykonana na zlecenie MRR, Warszawa (<https://www.mir.gov.pl>).
- Kondracki J. 2002. *Geografia regionalna Polski*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kostrowicki J. 1969. *Polska. Przyroda–Osadnictwo–Architektura*. Wydawnictwo Arkady, Warszawa.
- Kostrzewski J. 1966. *Pradzieje Pomorza*. Wrocław.
- Kotulski M. 2011. *Problematyka ochrony zabytków w planowaniu przestrzennym*. *Administracja. Teoria. Dydaktyka. Praktyka*, 2(23): 5–25.
- Kozłowski L. (red.) 2016. *Ład przestrzenny w województwie kujawsko-pomorskim*. *Diagnoza z założeniami programu jego kształtowania*. UMWKP – WNoZi UMK, Toruń.
- Kozłowski L., Gierańczyk W. (red.) 2016. *Gospodarka turystyczna w Europie Środkowej i Wschodniej*. *Wybrane problemy rozwoju*. PTG OT – KGPiT WNoZi UMK, Toruń.
- Kruszelnicki Z. 1973. *Zabytki architektoniczne*. [W:] A. Swinarski (red.), *Województwo bydgoskie*. Wyd. PWN, Poznań, s. 171–184.
- Kujawsko-pomorskie Biuro Planowania Przestrzennego i Regionalnego we Włocławku. 2013. *Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020 – Plan modernizacji 2020+. Włocławek*.
- Kwiatkowska E. 1963. *Osadnictwo wiejskie ziemi dobrzyńskiej w świetle planów z XVIII i XIX w. i jego przemiany pod wpływem uwłaszczenia i parcelacji*. *Studia Societatis Scientiarum Torunensis*, TNT Toruń, 4, 3.
- Kwiatkowska E. 1973. *Osadnictwo wiejskie*. [W:] A. Swinarski (red.), *Województwo bydgoskie*. PWN, Poznań, s. 223–230.
- Labuda G. 1987–1988. *Studia nad początkami państwa polskiego*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Łaniewski S., Skaza L. (red.) 2004. *Dziedzictwo kulturowe na Krajnie i Pałukach*. Nakło.
- Łęga W. 1930. *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*. Toruń.
- Łoziński J. 1973. *Organizacja usług wiejskich na tle sieci osadniczej*. [W:] A. Swinarski (red.), *Województwo bydgoskie*. PWN, Poznań, s. 231–238.
- Łoziński J., Miłobędzki A. 1967. *Atlas zabytków architektury w Polsce*. Wydawnictwo Polonia, Warszawa.
- Mączyńska E., Sadowski Z. (red.) 2008. *O kształtowaniu ładu gospodarczego*. PTE, Warszawa.
- Meredyk K. (red.) 2013. *Ekonomia ogólna*. Uniwersytet w Białymstoku, Białystok.

- Mierzejewska L. 2011. Przestrzeń publiczna strefy podmiejskiej (na przykładzie Poznania). *Biuletyn Geografii Społeczno-Ekonomicznej UAM w Poznaniu. Seria Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 15: 85–97.
- Miłobędzki A. 1988. *Zarys dziejów architektury w Polsce*. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Niżnik-Dobosz I. 2012. Estetyka techniczna i ład przestrzenny jako pojęcia prawa budowlanego oraz prawa planowania i zagospodarowania przestrzennego. [W:] I. Niżnik-Dobosz (red.), *Przestrzeń i nieruchomości jako przedmiot prawa administracyjnego. Publiczne prawo rzeczowe*. Wydawnictwo Lexis-Nexis, Warszawa, s. 490–491.
- North D.C., Wallis J.J., Weingast B. 2009. *Violence and Social Orders*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Nowak A. 2014–2017. *Dzieje Polski*. T. 1–3. Wydawnictwo Biały Kruk, Kraków.
- Parysek J. 2007. *Wprowadzenie do gospodarki przestrzennej*. Poznań, s. 67–68.
- Podhorecki A., Sobczak-Piąstka. 2016. Przykłady praktyk dobrych i niekorzystnych dla ładu przestrzennego. Konferencja naukowo-techniczna: „Ład przestrzenny. Pomiędzy teorią a praktyką kształtowania przestrzeni”, UMK, Toruń, 26.10.2016. Maszynopis.
- Polski J. 2009. Problemy kształtowania ładu przestrzennego w świetle idei zrównoważonego rozwoju (www.jankes.info/pol_reg).
- Program opieki nad zabytkami województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2013–2016. 2013. Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego, Toruń.
- Przybyciński T. 2009. Ordoliberalizm a kształtowanie rynkowego ładu gospodarczego w Polsce. Oficyna wydawnicza SGH, Warszawa.
- Pysz P., Grabska A., Moszyński M. (red.) 2014. *Ład gospodarczy a współczesna ekonomia*. PWN, Warszawa.
- Pysz P., Jurczuk A., Moszyński M. 2016. Relacja stanowionego i spontanicznego ładu gospodarczego – od ujęcia statystycznego do ujęcia dynamicznego. *Ekonomista*, 6.
- Rajewski Z. 1958. *10 000 lat Biskupina i jego okolic*. Warszawa.
- Raport o stanie środowiska województwa kujawsko-pomorskiego w latach 2003–2015. 2004–2016. Biblioteka Monitoringu Środowiska, Bydgoszcz.
- Ratajczak W. 2014. Ład przestrzenny i ład zintegrowany w planowaniu. Materiały konferencji: „Aspekty przestrzenne budowania partnerstwa. Ład i zagospodarowanie przestrzenne w działaniu”, Kościan, 16.06.2014, s. 1–43.
- Regionalne zasady i standardy kształtowania ładu przestrzennego w polityce województwa kujawsko-pomorskiego. 2015. Departament Rozwoju Regionalnego Urzędu Marszałkowskiego w Toruniu.
- Rejowski M., Bielecki P. (red.) 1996. *Rezerваты przyrody województwa toruńskiego*. Urząd Wojewódzki w Toruniu, Toruń.
- Rozwój energetyki wiatrowej a problemy zachowania ładu przestrzennego oraz wartości przyrodniczych i kulturowych w województwie kujawsko-pomorskim. 2010. Urząd Marszałkowski w Toruniu. Górzno, 9.12.2010.
- Siuchniński M. (red.) 1965. *Miasta polskie w tysiącleciu*. T. I. Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Sokołowski D. 2006. *Funkcje centralne i hierarchia funkcjonalna miast w Polsce*. Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Sokołowski D., Tomczykowska P. (red.) 2016. *Kreatywność w turystyce. Nowe trendy w rozwoju turystyki*. Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń.
- Stachowski J. 1984. *Walory środowiska i zagospodarowanie turystyczno-wypoczynkowe*. [W:] R. Galon (red.), *Województwo toruńskie*. PWN, Warszawa–Poznań–Toruń, s. 353–359.
- Sudziński R. 2001. *Problemy rozwoju i integracji głównych miast regionu kujawsko-pomorskiego z perspektywy historycznej (do 1989 r.)*. [W:] Z. Biegański, W. Jastrzębski (red.), *Związki Kujaw i Pomorza na przestrzeni wieków*. Bydgoszcz.
- Swinarski A. (red.) 1973. *Województwo bydgoskie. Krajobraz–Dzieje–Kultura–Gospodarka*. PWN, Poznań.
- Szczepkowski J. 1977. *Struktura przestrzenna regionu bydgosko-toruńskiego. Ewolucja i dynamika*. *Prace Geograficzne* 118.
- Szulcowski G. 2013. *Rozważania o miejscu etyki i moralności w teorii i praktyce gospodarczej*. Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Szymańska D. 2009. *Geografia osadnictwa*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Śleszyński P. (red.) 2013. Wskaźniki zagospodarowania i ładu przestrzennego w gminach. Biuletyn KPZK PAN, 252.
- Śleszyński P., Affek A., Ciechański A., Czapiewski K., Górczyńska M., Komornicki T., Kozubek E., Poławski Z., Rosik P., Stępiak M., Zagajewska B. 2012. Propozycje wskaźników do oceny i monitorowania zagospodarowania przestrzennego w gminach ze szczególnym uwzględnieniem zagadnienia ładu przestrzennego. Raport z prac wykonanych w etapie I i II dla Ministerstwa Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej. IGiPZ PAN, Warszawa.
- Śleszyński P., Bański J., Degórski M., Komornicki T., Więckowski M. 2007. Stan zaawansowania planowania przestrzennego w gminach. Prace Geograficzne IGiPZ PAN, 211.
- Wajer Z. 2010. Kujawsko-Pomorski System Informacji Przestrzennej jako instrument kształtowania ładu przestrzennego. Katowice, 8.06.2010. Maszynopis.
- Wajer Z. 2016. Polityka przestrzenna samorządu województwa kujawsko-pomorskiego a ład przestrzenny. Spojrzenie regionalne. Konferencja naukowo-techniczna: „Ład przestrzenny. Pomiędzy teorią a praktyką kształtowania przestrzeni”, UMK, Toruń, 26.10.2016. Maszynopis.
- Williamson O.E. 2000. The New Institutional Economics: Taking Stock. Looking Ahead, *Journal of Economic Literature*, 38, 3.
- Województwo kujawsko-pomorskie. Mapa przyrodnicza w skali 1:250 000. 2014. Urząd Marszałkowski w Toruniu, Europilot, Warszawa.
- Wojtowicz J. 1973. Czasy zaboru. [W:] A. Swinarski (red.), *Województwo bydgoskie*. PWN, Poznań.
- Zajchowska S. 1953. Rozwój sieci osadniczej okolic Poznania XI–XX w. *Przegląd Zachodni*, 9: 6–8.
- Znamierowska-Prüfferowa M. 1973. Zarys tradycyjnej kultury ludowej. [W:] A. Swinarski (red.), *Województwo bydgoskie*. PWN, Poznań, s. 185–208.
- II Kujawsko-Pomorskie Forum Budownictwa „Ład przestrzenny województwa kujawsko-pomorskiego”. Materiały z obrad i dyskusji, UT-P Bydgoszcz, 10.05.2016.

Order and spatial disorder in the methodology of sustainable socio-economic development (on the example of Kujawsko-Pomorskie province)

Abstract: The aim of the article is to propose a research methodology for assessing the state of order and spatial disorder as an important factor for the country's socio-economic development. The spatial layout is derived from the overarching spatial planning principle of the Spatial Planning and Planning Act of 27 March 2003. On the basis of the cartographic documentation, the 2010–2015 statistical database and problematic studies, 13 diagnostic features including conditions: geo-natural, archaeological, historical, cultural, settlement, socio-economic and infrastructural, tourist-recreational, architectural-urban, environment protection, security of people and property, and planning and development of space (including methodological criteria, values and ranks, description and direct observation), 144 communes of Kujawsko-Pomorskie province. The result of the above analysis is the cartographic and descriptive presentation of administrative units and areas (as a rule several gminas), due to the exceptional values of the natural environment, richness of architectural monuments and urban planning, cultural values, landscape aesthetics, spatial order for present and future generations (Fig. 1), although the present state of spatial order is not always exemplary. The research methodology used also made it possible to designate administrative units and spheres of spatial order (Figure 2) and spatial disorder (Fig. 3).

Key words: order and spatial disorder, sustainable development, spatial planning, Kujawsko-Pomorskie voivodship